

5. Vrijheid

Slijtage zou een beter woord zijn voor ouderdom.

(Herman van Veen)

Met het verstrijken van de tijd interesseer ik me meer en meer voor wat ik niet begrijp.

(Herman van Veen)

Uiteindelijk moet iedere gepensioneerde voor zichzelf de existentiële vraag beantwoorden ‘met welke mix van vrijheid en verbondenheid wil ik deze levensfase vormgeven en welke prijs wil ik daarvoor betalen?’

(Janneke van Mens-Verhulst & Ina Wilbrink-Peeterman)

Later als ik groot ben, zal ik doen, wat IK wil!

(Christina Mercken)

Herman van Veen: Je bent rijker aan herinneringen, er is meer tover | Christina Mercken & Jan Willem van de Maat

‘Stopt mijn lied, stopt mijn adem’, zegt Herman van Veen, die vorig jaar de AOW-gerechtigde leeftijd bereikte (2010, red. Gerōn). Stoppen met werken is voor deze veelzijdige artiest geen optie. Gezien zijn enorme oeuvre, komt dit niet als verrassing. Hij zal, met evenveel maatschappelijk engagement als in zijn jongere jaren, verder gaan met dat wat hij graag doet. Maar wel met een andere blik op het leven. Dat heeft het ouder worden hem gegeven: hij is leergieriger geworden en heeft ontdekt dat alles betekenis heeft.

Vrijheid

Vrijheid en onvrijheid zijn belangrijke thema's in uw werk. Waar komt dat vandaan?

'Ik ben geboren aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, in een familie die gevochten heeft voor haar vrijheid en voor de vrijheid van Nederland. Ons leven werd getekend door de oorlog. Vrijheid werd daardoor misschien wel het hoogste goed. Wij mogen ons gelukkig prijzen te leven in een land waarin veel vrijheid nog gewaarborgd is.'

In uw autobiografie beschrijft u onder meer uw jeugd en de naoorlogse jaren. De tijden zijn veranderd. Is uw kijk op vrijheid veranderd met het ouder worden?

'De naoorlogse verworvenheden worden naar mijn idee, al dan niet bewust, meer en meer gezien als vanzelfsprekendheden. Dat zijn het niet. Dat zijn het nooit. Ik heb wel eens gezegd, na twee jonge borrels: "Een optimist is iemand zonder historisch besef, een pessimist iemand met een plaat voor zijn hoofd." Onze democratie, onze vrijheid, is een hoog goed. Het kan niet los gezien worden van onze geschiedenis en is inherent aan onze toekomst. Vermits we ons dat niet realiseren.'

U zegt 'vermits we ons dat niet realiseren', kunt u dat toelichten?

'De geschiedenis herhaalt zich altijd anders. Als je dat weet, zal je paraat zijn. Als je geschiedenis ervaart als iets dat voorbij is, geweest is, dan ontnem je het "nu" van zijn bord. Al het werk van bijvoorbeeld Darwin getuigt daarvan. Het leven is een aaneenschakeling van dezelfde andere veranderingen. Een recent voorbeeld is de tsunami in Japan. In achttien-zoveel was er ook een. Hoe kun je dan kerncentrales op de schreef van zo'n breuklijn bouwen? Vermits slaat dus op "tenzij je dat weet". Zij hebben het niet geweten, gedacht dat het zo'n vaart niet zou lopen.'

U zei eerder dat vrijheid 'nog' gewaarborgd is. Wilt u daarmee zeggen dat de vrijheid in Nederland onder druk staat?

'Ik zou me willen beperken tot de kinderrechten. Formeel hebben kinderen die rechten, maar in de praktijk niet altijd. Er staan niet genoeg

sancties op overtredingen. En internationaal zijn de kinderrechten bijzonder moeilijk af te dwingen. Alle mogelijke overtredingen sneeuwen onder, meestal door economische belangen. Met als gevolg het cliché: het kind van de rekening.’

De vrije artiest

Wat betekent vrijheid voor u persoonlijk? Voelt u zich nu vrij in uw leven?
‘Mijn vrijheid is gebakend door degene die ik liefheb. Gaat het hun niet goed, dan is mijn vrijheid naar God. Vrijheid betekent voor mij vooral ook niet bang zijn. Het is voor mij een groot goed. Maar ook een complex begrip.’

Op Nederlanders, één van uw laatste albums, staat het lied ‘Vrije tijd’. Daarin komen zinnen voor als: ‘jongen leer toch eerst een vak, voor je muziek gaat maken, waar moet je van leven, als je zanger bent of violist’. Verwijst dit naar uw eigen jeugd waarin u zich vrij heeft moeten vechten van dat waarvoor u bang was?

‘Vele kinderen zullen getobd hebben met dat waar hun hart lag en dat wat zij moesten. Dat gold ook voor mij. Ik heb niet altijd de zin ingezien van de aanpassing. En ben daardoor vaak bang geweest, bang voor de beperking, voor het keurslijf. In de loop van dit leven ben ik gaan inzien dat het cliché met vallen en opstaan, zoals vele clichés, ook in mijn geval het meest effectief bleek: het recht op eigen ervaring. Ik ben nooit goed geweest in zomaar dingen aannemen. Vooral op de middelbare school moest je van alles en zou je dat niet, dan had dat consequenties voor later. Dat “later” werd dus een probleem in plaats van een mogelijkheid. Ik vind “moeten” daarom een lastig begrip. “Als je niet, dan”, dat soort goedbedoelde dreigementen beperken je vrijheid.’

Voelt u nu, als bekende artiest, een druk om ‘groot’ te blijven? En heeft dat effect (gehad) op uw creatieve vrijheid?

‘Ik heb me, hoe oud ik ook ben, voortdurend ook kind gevoeld. Treffend zoals de titel van het boekje van Hans van Mierlo: *Het kind en ik*. Net als hij heb ik het gevoel dat die kindertijd nooit afgesloten is. Dat je dat altijd ook blijft, als ware je twee wezens. Beter kan ik het niet uitdrukken.

Belangrijk kantelpunt voor mij was de overgang van de lagere naar de middelbare school, de overgang van grenzeloos naar je plek begrijpen.’

Gaat uw vrijheid wel eens ten koste van anderen? Of andersom, wordt uw vrijheid ingeperkt door de vrijheid die anderen nemen of nodig hebben?

‘Het zou kunnen dat mijn vrijheid ten koste gaat van anderen. Maar dat moet vooral aan de anderen worden gevraagd. Wat de inperking van mijn eigen vrijheid betreft: als ik het tot mijn vak beperk, werd mij als vioolstudent uitgelegd dat wat ik daar speelde, Mozarts bedoeling niet geweest kon zijn. Dat Mozart strikt wat anders bedoeld had. Ik zat dan met het feit dat er van Mozart zelf geen enkele opname bestaat, dat alles berust op schriftelijke overlevering. Dat is minstens zo lastig te interpreteren als wat God bedoeld heeft. Ieder ervaart dat toch anders. Er is nogal wat polemieken over hoe je Bach zou moeten spelen. Nu ik wat ouder ben, vind ik dat hoe dan ook kunst zichzelf uitdrukt en wie het hoort zal dat op haar of zijn manier ervaren. Zo hoort het.’

Autobiografie

Terugkijkend op uw leven. Is er iets wat u nog wilt bereiken?

‘Iets willen bereiken heb ik nooit, anders dan dat wat ik doe, helemaal te doen. Je kunt, zoals mijn moeder zei, niet een beetje zwanger zijn. Je hoopt natuurlijk wel dat iemand je schilderij, je versje mooi vindt. Niet mooi is ook goed, maar minder leuk.’

U heeft in 2010 de Edison Oeuvreprijs gekregen. Ziet u zichzelf als een rolmodel?

‘Ik heb geen idee. En daarom trent ook geen verwachtingen. Laat staan, invloed. Dat is aan ieder om er zelf mee om te gaan. Ik stel wel vast dat degene die ik in de scheerspiegel zie, meer en meer op mijn vader lijkt. Dus zelfs dát heb ik niet eens van mijzelf. Vasalis, de dichtende psychiater, schreef na de dood van haar moeder, – ik citeer dit waarschijnlijk niet helemaal juist – “de enige manier waarop ik je nog kan bereiken is door op je te lijken”. Ze wilde, zo voel ik dat ook, elkaar zijn.’

U heeft vorig jaar een autobiografie uitgebracht. Wat viel u tijdens het schrijven, of daarna, op? Wat ziet u als hoogtepunten in uw leven en carrière?

‘Bij het schrijven van deel 1 van mijn autobiografie ontdekte ik hoe verbluffend veel je nog weet als je de moeite neemt erover na te denken. Het is een zeer intensieve bezigheid en een respectvol werk. Je schrijft immers ook vaak over mensen die er nog zijn. Deel 1 beschrijft vooral mijn vroege jeugd en fietst een beetje door naar vandaag. Deel 2 zal gaan over de student die ik was, en de eerste zeg maar twintig jaar van mijn wat men carrière noemt. En het laatste deel zal gaan over vandaag en wat ons nog te wachten staat.’

Oudje

In een recent lied ‘Oudje’ gaat u in op bezuinigingen en de afbraak van de verzorgingsstaat. U zingt daarin onder meer ‘ons optimisme was een foutje’. Hoe kijkt u naar de toekomst voor ouderen in Nederland?

‘Die is zorgelijk omdat door sommigen de vergrijzing als een probleem wordt gezien, vooral economisch. Dat is buitengewoon respectloos. De oudere mens verdient het onvoorwaardelijke respect van de samenleving. Zij baanden namelijk de weg, plaveiden de straten, snoeiden de struiken, bewaarden het denken, schreven de woorden waar de jongeren van nu uit kunnen putten. Hun ervaring is de grond waarin jongeren kunnen planten.’

U zegt dat u het zorgelijk vindt dat sommigen de vergrijzing als een economisch probleem zien. Ontkent u daarmee niet dat de vergrijzing ook vraagstukken met zich meebrengt?

‘Vraagstukken is iets anders dan problemen. Ik zeg wel eens plagend tegen mijn kinderen: “Zeur niet over problemen, maak er mogelijkheden van.” Met het ouder worden is het niet anders. Je kunt zeggen: “Dat kan ik niet meer”, maar ook: “Dat kan ik nog wel.” En laten we eerlijk zijn: hoe rijk ben je niet als je ouder bent en je realiseert je wie er allemaal al niet meer zijn.’

Ook de dood komt vaak terug in uw werk. U heeft wel eens gezegd dat als je ouder wordt 'de dood aan je deur rammelt'. Welke gevolgen heeft dat besef voor de manier waarop u in het leven staat?

‘Ik ben me volledig bewust van het feit dat het ieder moment afgelopen kan zijn. Daar moet je mee leven, of je wilt of niet. Dat is een rustig weten, vooral als je wilt genieten van dat wat er zich op het ogenblik in je blikveld afspeelt.’

De ouder wordende artiest

U bent inmiddels 66 jaar. Hoe ervaart u het om ouder te worden?

‘Het knarst en kraakt. Ik haal opgelucht adem als ik in bed kan stappen. En verheug me meer dan ooit om weer op te staan. Het ouder worden is een zegenend proces, van soms pijnlijke en soms gelukkige schakeringen. Je leeft gewoon wat langzamer, je bent rijker aan herinneringen, er is meer tover, de seizoenen worden scherper. Je kunt verbluft zijn als nooit tevoren bij het zien van zo’n kikkertje dat voor het eerst het land opkruipt.’

Het ouder worden heeft dus ook voordelen?

‘De ervaring die je hebt is louterend. Het zal zo’n vaart niet lopen, weet je. Ook als je weet dat het zo’n vaart niet lopen zal, dan weet je toch dat het zo’n vaart zal lopen, zei Judith Herzberg al. Ofwel: je weet dat een druppel die om de minuut op dezelfde plek op je voorhoofd valt een gat door je hersens boort, dus blijf je daar niet liggen.’

Wat is de belangrijkste ontdekking die u door het opbouwen van levenservaring heeft gedaan?

‘Er is met de jaren een ander inzicht in ruimte ontstaan, zowel in het klein als in het groot. Ik ben met het verstrijken van de tijd me meer en meer gaan interesseren voor wat ik niet begrijp, wat ik niet zie. Leergieriger. Het simpele besef dat de hemel niet alleen boven ons is, maar ook links en rechts en van onderen. En dat alles met elkaar te maken heeft, van het kleinste tot het grootste. Dat je daarin een fractie bent, die er bescheiden, maar zeker toe doet. Niets is voor niets. Om niets. Alles heeft betekenis.’

U heeft onlangs de AOW-leeftijd bereikt. Veel mensen kijken uit naar hun pensionering als de ultieme periode van vrijheid waarin ze niet meer hoeven werken. Hoe kijkt u daar tegenaan?

‘Ik zal mijn hele leven als het kan, willen blijven werken. Ik beschouw het als een voorrecht. Stopt mijn lied, stopt mijn adem.’

Hoe ziet u zichzelf in de toekomst? Hoe wilt u ouder worden?

‘Soms denk ik wel eens dat slijtage een beter woord zou zijn voor ouderdom. Met het ouder worden moet ik meer oliën, stembanden, gewrichten, lever, nieren, gal ontzien, het hart uitdagen, minder stappen, meer tijd voor zien. Ik zal in de jaren die ik voor me heb moeten minderen. Op de ruimte die daardoor ontstaat verheug ik me. En wie heeft enig idee wat hem of haar te wachten staat? Ik zal blij zijn met elk woord, behalve dan de nare. En ik hoop dat als ik sterf, ik er zelf niet bij zal zijn.’

Vrijheid in het licht van afscheid van betaalde arbeid |

Janneke van Mens-Verhulst & Ina Wilbrink-Peeterman

De babyboomers gaan met pensioen! Zelf zagen ze dat al langer aankomen, maar tot de media lijkt het nu pas door te dringen. Welke invulling geven zij aan hun nieuwe levensfase? En in hoeverre mogen ze dat zelf uitmaken?

Een sprekend voorbeeld

Genieten van de welverdiende vrijheid na een leven lang hard werken, is het dominante verhaal over het afscheid van de arbeidsmarkt. Ard Schenk – sporticoon bij uitstek van de babyboomgeneratie – is er een sprekend voorbeeld van. Na zevenendertig jaar fysiotherapiepraktijk, gecombineerd met een loopbaan als ‘sportbobo’ gaat het roer helemaal om, zo vertelt hij in een interview in *NRC Weekblad* (24 december 2010). Het huis staat te koop en op de helling van de scheepswerf ligt een fors schip, waarmee Schenk en zijn vrouw de komende jaren een zwervend bestaan gaan leiden. De vrijheid lonkt; eindelijk ruimte voor het verwezenlijken van een lang uitgestelde jongensdroom!

Maar voor wie is zo'n jongensdroom eigenlijk weggelegd? Wat gebeurt er bijvoorbeeld met het bedrijf van Ards partner? Gaat dat in het teken van het 'samen genieten' resoluut over boord, zoals veel vrouwen bij de pensionering van hun man hun hobby's, vrijwilligerswerk en vriendinnenclubjes opgeven?

Lonkende vrijheid?

Vrouwen die nu uittreden, hebben gemiddeld betere opleidingen gevolgd en zijn, ook als ze trouwden en kinderen kregen, veelal actief gebleven (of geworden) op de arbeidsmarkt. Ze hebben het nog steeds populaire anderhalfverdienersmodel eigenhandig uitgevonden. Maar vaak hadden zij de deeltijdbaai, bij tijd en wijle onderbroken vanwege zorgtaken (voor kinderen en/of ouders). Bijgevolg zijn hun aanspraken op een aanvullend pensioen vaak lager, maar hebben ze ook meer ervaring met het in en uit het arbeidsproces stappen. Velen van hen hebben al een leven naast hun arbeidsleven opgebouwd.

Vrouw zijn is natuurlijk niet de enige factor die kan leiden tot een minder rechtlijnige arbeidsparticipatie. Een loopbaan kan ook verbrokkeld raken door een chronische ziekte of beperking of door fusies en bezuinigingsrondes. En in combinatie met een wat hogere leeftijd kan de loopbaan er zelfs voortijdig door eindigen, want op de arbeidsmarkt gelden 40- tot 50-plussers al als moeilijk bemiddelbaar.

Na de pensionering komt er tijd beschikbaar en daarmee in principe de vrijheid tot het maken van nieuwe levenskeuzes. Veel vrouwen nemen vanuit hun voorgaande levensfase al bezigheden mee: mantelzorgtaken, oppasdagen, vrijwilligerswerk, hobby's en vriendschappen. Die willen ze in grote lijnen voortzetten, maar wel in een minder hectisch tempo en liefst met nieuwe accenten. Bijvoorbeeld vrijwilligerswerk in een andere setting dan voorheen. Voor mannen is de keuzevrijheid in het nieuwe levenslandschap doorgaans groter, maar daar wordt ook een prijs voor betaald. Want direct naast de boom van de vrijheid gaapt het zwarte gat van de lege agenda: wie ben je eigenlijk, zonder de status en de structuur van je beroepsleven?

Op de veelgeprezen vrijheid van de gepensioneerde blijkt het nodige af te dingen. Ze is niet zo absoluut als vaak wordt voorgesteld: er wachten andere verplichtingen. Bovendien is de vrijheid om je leven opnieuw vorm te geven niet per definitie een gelukzalige ervaring. Het vergt een doorgronden van jezelf en de nieuwe omstandigheden waarin je verkeert, een stilstaan bij je morele oriëntatie. Kortom, het is een oefening in hogere levenskunst.

Oefening in levenskunst

Zo'n oefening in levenskunst hebben Amsterdamse alumni andragologie (kortweg veranderkunde) in 2007 spontaan aangesneden in een themagroep over de overgang naar de derde en vierde levensfase. De groep bestond uit vier mannen en zestien vrouwen, in leeftijd variërend van vijftig tot vijfenzeestig jaar. Iedere sessie kende een eigen, door twee leden voorbereide thematiek: passend vrijwilligerswerk vinden, omgaan met werk-pensioen dilemma's, persoonlijke en maatschappelijke drijfveren, (dis)continuïteit in de arbeidsloopbaan en veranderingen in gezondheid. Daarmee verkenden de deelnemers niet alleen hun objectieve mogelijkheden maar ook de eigen verlangens.

Voor dit artikel hebben we de deelnemers benaderd met een korte vragenlijst over hun vrijheidsbeleving. Die vrijheid waarden ze haast zonder uitzondering positief. Ze genieten ervan meer tijd aan sociale contacten te besteden. De meesten zijn ook actief of actiever geworden in vrijwilligerswerk en vervullen meer oppas- en mantelzorgtaken. Geen wonder dat velen zichzelf liever zien als 'anders productief' dan als 'vrijgestelde' of 'pensionado'.

De invulling van de nieuwe vrijheid gebeurt met een gevoel van urgentie – je laatste kans om je maatschappelijk nuttig te maken –, soms versterkt door eigen gezondheidsklachten en de raad van de dokter 'vooral niets meer te forceren'. Een vrijheidsverlangen klinkt vooral door bij de deelnemer die altijd al als vrijbuiters geleefd heeft. Met een 'ik heb altijd wel met plezier gewerkt, maar niet voor mijn plezier' motiveert hij zijn

keuze zo min mogelijk verplichtingen aan te gaan. De invulling van de andere deelnemers is een variant op een 'prettig gevulde oude dag', alervaart men ook nieuwe plichten, zoals 'productief zijn met mijn talenten', 'zorgen voor familie' en 'het huis grondiger opruimen' of – met een wat kritischer ondertoon – de 'plicht tot genieten' en 'de plicht tot beschikbaarheid'. Dit brengt ons bij een thema dat destijds slechts zijdelings ter sprake kwam: de maatschappelijke context waarin gepensioneerden hun bestaan moeten vormgeven.

Maatschappelijke ruimte

Anno 2011 zou die maatschappelijke ruimte in de zin van stereotiepe verwachtingen, expliciete plichten en impliciete gedragsregels ongetwijfeld een thema zijn geweest. Zij lijkt namelijk steeds verder te krimpen, onder andere door een beeldvorming die heen en weer schiet tussen Zwitserleven en geraniums. Maar hier beperken we ons verder tot de (on)vrijheden die voortvloeien uit de manier waarop onze samenleving wordt georganiseerd, door bijvoorbeeld wetgeving en subsidieregelingen. Deze zogenoemde structurele ruimte kromp al toen de 'dubbele vergrijzing' op de politieke agenda verscheen, maar is versneld door de crisis.

Momenteel leiden veranderingen in het zorgstelsel voor veel derdeleeftijders tot een aanzienlijke verzwaring van mantelzorgtaken, terwijl tegelijkertijd de vraag naar hun (onbetaalde) oppashulp stijgt door het overheidsstreven naar verhoogde arbeidsdeelname van jonge vrouwen. Grootouders vervullen tegenwoordig in de helft van de jonge gezinnen substantiële oppastaken – waarbij plicht en pret niet altijd gelijkelijk over oma's en opa's zijn verdeeld. Veel 55-plussers beleven zelfs een tweede spitsuur van het leven doordat hun ouders ouder worden en hun kinderen later kinderen krijgen. Daarbij worden ze onherroepelijk geconfronteerd met het feit dat ze sinds het eerste spitsuur aan fysieke mogelijkheden hebben ingeboet. Tot voor kort bood vervroegde uittreding nog de mogelijkheid het hoofd te bieden aan deze sandwichsituatie. Maar terwijl in de samenleving de behoefte groeit aan verdere ver-

soepeling van de grenzen tussen betaalde arbeid en pensionering, richt het overheidsbeleid zich juist op zo veel en lang mogelijk deelnemen aan betaalde arbeid. Prepensioenregelingen worden afgebouwd, per 2015 verdwijnt de AOW-toeslag voor jongere partners en wie na 1955 is geboren, heeft verhoging van de AOW-leeftijd in het vooruitzicht.

Met deze cumulatie van nieuwe plichten dreigt de overheid haar oudere burgers te overvragen. Te meer omdat er geen uitbreiding van rechten tegenover staat, integendeel. Pensioensrechten blijken zomaar ‘afgestempeld’ te kunnen worden, particulier getroffen voorzieningen verdampen via woekerpolissen en de normale arbeidsvoorwaardenbescherming voor werknemers vervalt bij doorwerken na de pensioenleeftijd. Dergelijk eenzijdig beleid kan zeker bij de babyboomgeneratie – die de verzorgingsstaat heeft zien opbouwen en vaak persoonlijk bij emancipatiebewegingen betrokken is geweest – wel eens averechts werken en de solidariteit tussen de generaties ondermijnen.

Persoonlijke vrijheid & sociale verbondenheid

Voor wie nog aan het arbeidsproces deelneemt, lijkt de gepensioneerde staat wellicht een situatie waarin alle plichten zijn weggevallen en men vrijelijk beschikt over de eigen tijd. Inderdaad is er meer tijd beschikbaar voor het doen, en zelfs genieten, van de dagelijkse dingen. Maar wie het arbeidsproces eenmaal verlaten heeft, ervaart ook hoe relatief die nieuwe vrijheid is.

Door te opteren voor een zwervend bestaan à la Ard Schenk of verhuizing naar het buitenland – kortom sociale *uitburgering* – kan men zich aan de sociale druk onttrekken. Tot nog toe doet slechts een kleine groep dit. Maar wanneer de maatschappelijke ruimte voor eigen keuzes al te stringent wordt ingeperkt, stijgt het risico dat grotere aantallen derdeleefstijders kiezen voor sociale afzijdigheid ter wille van persoonlijke vrijheid.

Uiteindelijk moet iedere gepensioneerde voor zichzelf de existentiële vraag beantwoorden ‘met welke mix van vrijheid en verbondenheid wil ik deze levensfase vormgeven en welke prijs wil ik daarvoor betalen?’

Anders dan vaak wordt gedacht, stopt het proces van zelfuitvinding namelijk niet bij de overgang naar de gepensioneerde staat.

Literatuur

- Boer, A. de, Broese van Groenou, M. & Timmermans, J. (red.) (2009). *Mantelzorg, een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: SCP.
- Broek, A. van den, Bronneman-Helmers, R. & Veldheer, V. (red.) (2010). *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Den Haag: SCP.
- Dohmen, J. (2010). *Brief aan een middelmatig man. Pleidooi voor een nieuwe publieksmoraal*. Amsterdam: AMBO.
- Heycox, K. & Wearing, B. (2000). Older women, liberation and lifestyles: self-care and other-care. *Women in Welfare Education Journal*, 4, 23-35.
- Price, C.A. & Nest, O. (2010). Creating Retirement Paths: Examples from the Lives of Women. *Journal of Women & Aging*, 22, 136-149.
- Schnabel, P. (2006). Een prettig gevuld bestaan: hoe ouderen hun tijd besteden. In: Brink, D. van den & Heemskerk, F. (red). *De vergrijzing leeft: Kansen en keuzen in een verouderende samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Walker, M.U. (red.) (1999). *Mother Time. Women, Aging and Ethics*. Boston: Rowman & Littlefield.

Vrijheid aan de horizon | Christina Mercken

Stampvoetend roep je je moeder achterna: 'Later als ik groot ben, zal ik doen wat IK wil!' En je droomt van het moment dat je zelf kunt bepalen wanneer je opstaat of naar bed gaat. Of je de vaat doet of je bed opmaakt. Naar het moment dat niemand je zal tegenhouden als je een pak koekjes helemaal alleen op eet. De vrijheid van zelfbeschikking gloort aan de horizon en je snakt ernaar.

Dus ga je, zodra je kunt, het huis uit. Je gaat stappen tot de vroege ochtenduren. Gaat zomaar op reis, voor een maand of een jaar. Eet ravioli direct uit blik en laat de afwas gerust een weekje staan. Maar na een aantal jaren voelt de studentenkamer wat krap. Erger je je aan de zooi in de gedeelde keuken. En wil je eens comfortabel op reis. Of niet in de penarie zitten als je fiets stuk is. De vrijheid van het geld gloort aan de horizon en je snakt ernaar.

Dus rond je de studie af en vind je een baan. Het inkomen groeit. Het huis wordt groter. De vakanties luxueuzer. Je huurt een huishoudelijke hulp en boekhouder in. Maar het dak moet gerepareerd. De kinderen naar school. De ouders verzorgd. De promotie binnengehaald. Het netwerk onderhouden... Uitslapen wordt een zeldzaamheid. Verveling een vage herinnering uit het verleden. Dan zie je weer een vrijheid aan de horizon glore. De vrijheid van de tijd. En je snakt ernaar.

Dus stop je met werken en begin je aan je oude dag. Je tweede kans om agendaloos te leven! Je kunt doordeweeks uitslapen. Hoeft niets, kunt alles. Je hebt het allemaal: zelfbeschikking, geld én tijd. Maar het dak blijft onderhoud nodig hebben. Met de kleinzoon gaat het slecht op school. De oudste dochter ligt in scheiding. Je broer wordt wel erg vergeetachtig. Je lichaam begint te kraken en te piepen. Je bent niet vrij van zorgen. En terwijl je die vrijheid aan de horizon wel ziet glore, snak je er toch niet naar.